Volume-11| Issue-1| 2023 **Research Article**

NOTO'LIQ OILALARDAGI O'SMIRLARNING IJTIMOIYLASHUVI JARAYONINING TASHQI VA ICHKI DETERMINATLARI

https://doi.org/10.5281/zenodo.7583333

Botirova Maxliyo Botir qizi
BDU Psixologiya mutaxasisligi 2-bosqich magistranti
A.Nazarov
Ilmiy rahbar Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) @buxdu.uz

Received: 22-01-2023
Accepted: 22-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: Ushbu maqolada oila, uning turlari o'smirlar va ularning oilada olayotgan tarbiyasi, va ularning ijtimoiylashuvi to'g'risida so'z boradi.
Keywords: Oila, o'smir. Ijtimoiylashuv, bo'g'in, determinism, jarayon, ta'lim-tarniya, noto'liq.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

ВНЕШНИЕ И ВНУТРЕННИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКОВ В НЕПРАВИЛЬНЫХ СЕМЬЯХ

Received: 22-01-2023
Accepted: 22-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: В данной статье рассказывается о семье, ее видах, подростках и их воспитании в семье, их социализации..
Keywords: семья, подросток. Социализация, связь, детерминизм, процесс, воспитание, неправильность.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

EXTERNAL AND INTERNAL DETERMINANTS OF THE SOCIALIZATION PROCESS OF ADOLESCENTS IN FAULTY FAMILIES

Received: 22-01-2023
Accepted: 22-01-2023
Published: 22-01-2023

Abstract: This article talks about the family, its types, teenagers and their upbringing in the family, and their socialization.
Keywords: Family, teenager. Socialization, link, determinism, process, education, incorrect.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

KIRISH

O`qituvchi va tarbiyachi uchun bolalarning o`smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazaridan ham muximdir. Bu davrni biz yana o`tish davri ham deb ataymiz. O`smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o`z ichiga qamrab oladi, ya'ni 5-8 sinf o`quvchilarini.

O`smir o`quvchilarni ta'lim va tarbiya berish ishlarida uchraydigan ayrim qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi va hususiyatlarini ba'zan etarli darajada bilmaslikdan yoki inkor qilishdan kelib chiqadi.

Kichik va katta yoshdagi maktab o`quvchilariga qaraganda o`smirlik yoshidagi bolalarni tarbiyalashda juda ko`p qiyinchiliklar bo`ladi. Chunki, kichik bolaning katta odamga aylanishi jarayoni juda kiyin kechadi. Bu jarayon o`smirlar psixologiyasining odamlar bilan bo`lgan munosabat formalarining jiddiy ravishda o`zgarishi, hamda hayot sharoitining o`zgarishi bilan bog`liqdir.

Bu davrda o`smirlarning o`z shaxsiy fikrlari paydo bo`ladi. Ularda o`z qadr-qimmatlari haqidagi tushuncha kengayadi. Ilmiy psixologiyaning aniqlashi bo`yicha o`smirlarningpsixik taraqqiyotini xarakatga keltiruvchi kuchlar, ularning faoliyatlari bilan tug`iladigan extiyojlar bilan bu extiyojlarni qondirish imkoniyatlari o`rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir.

Qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotini, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik hususiyatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilishdan iboratdar.Shundan keyin psixik taraqqiyotning yuksakroq bosqichiga o`tiladi.sana shu nuqtai nazardan o`smirlik yoshini yanada oydinroq qarab chiqaylik. Bola boshlang`ich sinfni tugatadi. Bolaning o`rta maktabda o`qishga o`tishi uning hayotida burilish davri hisoblanadi.O`smirlarning yangi ijtimoiy jixatdan tashkil topgan va rang-baranglantirilgan faoliyatni uning psixologik hamda shaxsning tarkib topishiga asos, sharoit va vosita xizmat qiladi.

Shunday qilib, o`smirlarga ta'lim-tarbiya berishning yangi to`g`ri usullari hamda vositalarni topishi uchun o`smirlik yoshining o`ziga xos hususiyatlarini jismoniy va psixologik taraqqiyotini yaxshi bilishimiz kerak. O`smirlik yoshining mazmuniy xarakteritsikasi vaqt o`tishi bilan o`zgarib boradi, chunki inson xayotining xususan ijtimoiy sharoitlari o`zgaradi.

MATERIAL VA METOD

O'smirlik davrida nutqning rivojlanishi bir tomondan so'z boyligini oshishi hisobiga bo'lsa, ikkinchi tomondan tabiat va jamiyatdagi narsa voqea va hodisalarning mazmun mohiyatini anglashlari hisobiga bo'ladi. Bu dovrda o'smir til yordamida atrof-borliqni aks zttirilishi bilan bir qatorda nnson dunyoqarashini ham belgilab berish mumkinligini his qila boshlandi Aynan usmirlik davridan boshlab, iison aynan nutq bilish jarayonlarining rivojlanishini belgilab berishini tushuna boshlaydi o'smirni ko'pincha muomalada so'zlarni ishlatish qoidllari - "qanday qilib to'g`ri yozish kerak?", "qanday qilib yaxshiroq aytish mumkni?" kabi savollar juda qiziqtiradi. o'smirlar maktabdaga o'qituvchilar. kattalar sta-onalar nutqidagi kamchiliklarga kitob, gazeta radio va telividenie diktorlari xatolariga tez e'tibor beradilar. Bu holat o'smirning bir tomondan o'z nutqini nazorat qilish urgatsa, ikkinchi tomondai kattalar ham nutk, qoidalari bo'zilishi

mumkinligini bilishlariga va o‘zida mavjud xatoliklarni birmuncha barham toptirishlariga olib ksladi.

O‘smir so‘zlarning kelib chiqish tarixga, ularniig aniq mazmuni va mohiyatiga juda qieiqadi. U endi o‘z mutqida yosh bola singari emas, bolki katta oddmlardan so‘zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatnii egallash borasida o‘smir uchui o‘qituvchi, albatta, namuna bo‘lishi shartdir. Aynon maktvb talimi o‘smir bilshi jarayonlarini rivojlanish yo‘nalishinn sifat jihatidan o‘zgarishdi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham oshadi, ham yozma mavjud bo‘lishi bilan ham kuchli vosita xisoblamadi. Maktabdagi O‘quv Jarayonlarining to‘g`ri tashkil etiliishi va amalga oshirilishi bilan o‘smir nutqining to‘g`ri rivjlanishiga sharoit yaratiladi Nutqni o‘zlashtirishga harakat bu o‘smirniig muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishi ehtiyoj va intilish hisoblanadi.

O‘smirlik davrida o‘qish va yozma monologik nutq jadal rivojlanadi. 5 sinfdan boshlab to 9-sinfgacha o‘kish to‘g`ri, tez va ifodali bo‘lish darajasidan, yoddan ifodoli, ta’sirli aytib bera olish darajasigacha ko‘tariladn. Monilogik nutq esa asardagi kichik bir parchani qayta so‘zlab berishdan, mustaqil ravishda nutq va chiqishlar tayyorlash, ogzaki mulohaza yuritish, fikr bildirish va ularii asoslab berishgacha o‘zgaradi. Yozma nutq ham yaxishlangan holda o‘smirlar endi ularga berilgan erkin mavzu bo‘yicha mustaqil holda insho yoza oladilar, O‘smirlarning nutqi tula tafakkur bilan bog`liq holatida amalga oishriladi. 5-6 sinflardagi o‘quvchilar ogzaxi va yoama matn uchun reja to‘zib, unga omal qila oladalar.

O‘smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo‘la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o‘quvchilar atrof-olamdagi boglanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o‘smirning bilishga bo‘lgan qiziqishida progress sodir bo‘ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta’sirida isbot, dalilar bilan fikrlash qobilyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo‘ladi.

Maktabda o‘kitiladigan fanlar usmir uchun o‘z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo‘lib xizmat kiladi J.Piajening ta’kidlashicha, “Ijtimoiy xayot uch narsaning ta’siri - til, mazmun, koidalar asosida shakllantiriladi”. Bu borada o‘zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o‘z-o‘zidan tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi.

11-12 yoshdan boshlab o‘smir endi mantikiy fikrlab xarakat kila boshlaydi O‘smir bu yoshda xuddi kattalar singari keng kamrovai taxlil etishni urgana boshlaydi. O‘smir tafakkurning nazariy darajaga kanchalik tez ko‘tarila olishi, o‘kuv materiallarini tez va chukur egallashi uning intellektini xam rivojlanishini belgilab beradi. O‘smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farklanadi. Bu faollik o‘ta kizikuvchanlik xamda atrofdagilarga o‘z layokatlarini namoyish etish, shuningdek, ulardli yuqori baxo olish extiejining

mavjudligi bilan belgilanadi usmirning kattalarga beradigan savolllri mazmunli, muloxazali va aynan o‘sha masala doirasida bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalar turli-farazlarni keltira oladilar taxminiy fikr yuritib, tadkikot utkaza oladilar xamda matlum bir masala buyicha mukobil variantlarni takkoslay oladilar. O‘smir tafakkur ko‘pincha umumlashtirishga moyil bo‘ladi. Respublikamizning bozor iktisodi sharoitida utishda kishilardagi amaliy tafakkurning axamiyati oshmokda. Amaliy tafakkur tizimiga kuyidagi akliy sifatlar qiradi:

- tadbirkorlik. tejamkorlik, xisob-kitoblik, yuzaga kelgan muammolarni tez echa olishlik va boshkalar. Bu borada o‘quvchi ijrochi rolida emas balki boshkaruvchi, mustakil yul tanlovchi va| tadbirkorlik munosabatlarida o‘zi ishtirokchi bo‘lgan takdirdagi rivojlanish amalga oshishi mumkin. Bu yoshda tadbirkorlikni rivolantirishda ko‘prok mustakillikning berilishi usmir amaliy tafakkurining rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. usmir yoshdagi bolalarda tejamkorlikni rivojlantirish aklning boshka sifatlariga nisbatan osonrok kechadi, buni kuprok ularning kiziktiradigan narsalarga mustakil ravishda xisob-kitob qilib borishga kullash orkali amalga oshirish mumkin usmirlarda yuzaga kelgan muammolarni tez va operativ xolda echish malakasini shakllatirish birmuncha qiyinrok kechadi. Albatta, bu bolaning temperamentiga xam boglab. Barcha usmirlarni xam tez yullab, tez xarakat qilishga urgatish mushkul, lyokin ularni biror muammo yuzaga kelishi bilan orkaga chyokinmay, zudlik bilan echishning umumiy koidalariga o‘rgatib borish mumkin. Usmirlik davrida entellektning yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi kimmatli va obruli xisoblanadi O‘smir shaxsida va uning bilishga kizikishidagi o‘zgarishlar o‘zaro boglik bo‘ladi. Ixtiyoriy psixik jarayonlarning rivojlanishi o‘smirdagi shakllanib kelayotgan shaxs mustakilligiga tayanadi, o‘zining shaxsiy xususiyatlarini anglash va shakllantirish imkoniyatlari esa undagi tafakkuriy rivojlanishi bilan belgalanadi.

O‘smirlik davrida diqqat, xotira, tasavvur to‘la mustakillik kasb etib, endi ularni o‘z ifodasiga ko‘ra boshkara oladigan bo‘ladi. Bu davrda qaysi etakchi funktsiya (dikkvti, xotirami yoki ta’savvur ustunlik kilayotgani yakkol namoyon bo‘lib, Xar bir o‘smir o‘zi uchun axamiyatlirok bo‘lgan funktsiyani e’tiborga olish imkoniyatiga ega bo‘ladi, Ushbu funktsiyalarning rivojlanish xususiyatlarini kurib chiqamiz.

NATIJALAR

Inson hayoti oila bilan uzviy bog„liqdir. Uning shaxsiyatining shakllanishi va ro‘yobga chiqishi unda sodir bo‘ladi. Shuning uchun yosh avlodda oilaviy qadriyatlarni shakllantirish juda muhimdir. Inson hayotining turli bosqichlarida uning oiladagi funktsiyalari va mavqei doimiy ravishda o‘zgarib

turadi. Demak, bola uchun oila uning intellektual, jismoniy, aqliy, hissiy rivojlanishining manbai hisoblanadi. Voyaga etgan kishi uchun oila uning bir qator jismoniy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish joyidir. Ko'p asrlar davomida yaratilgan mavjud barcha hayotiy pozitsiyalar orasida oilaviy qadriyatlarni shakllantirish inson hayotida eng muhim hisoblanadi. Bir oilada, bola tug'iladi, hurmat bilan yashashni o'rganadi, odamlarni hurmat qiladi. Har bir mustahkam va birlashgan oilada o'zlarining oilaviy qadriyatlari mavjud bo'lib, bu jamiyatning bu tuzilishiga butunligini saqlashga yordam beradi. jarayonida farzandlarning oilaga, ota-ona, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlariga qadiryatli munosabatda bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o'smirlik davridgi o'quvchilarda nisbatan murakkabroq jarayon hisoblanadi.Oila o'z a'zolarini jismoniy, iqtisodiy va ijtimoiy xavfsizlik bilan ta'minlaydi, shuningdek, shaxsni ijtimoiylashtirishning eng muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Uning yordamida madaniy, etnik, axloqiy qadriyatlar efirga uzatiladi. Shunday qilib, oila jamiyatning eng barqaror va konservativ elementi bo'lib, u bilan birga rivojlanadi

O'smirlik (10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha)-bolalikdan kattalikka o'tish davri. Bolaning turmush sharoiti va faoliyati o'zgaradi, psixika qayta tuziladi, odamlar bilan munosabatlarning o'rnatilgan shakllari buziladi. Fanlar asoslarini tizimli o'rganish ulardan yuqori darajadagi ongga ega bo'lishni, ob'ektlar o'rtasidagi ancha murakkab va mavhum munosabatlarni tushunishni, mavhum tushunchalarni shakllantirishni talab qiladi. O'quv faoliyati jarayonida ularning tafakkuri analitik xususiyat kasb etadi, faol va mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish, taqqoslash, chuqur umumlashtirish va xulosalar chiqarish qobiliyatlari rivojlanadi. Xotira va e'tibor o'smirlik davrida sezilarli o'zgarishlarga uchraydi, ular tobora o'zboshimchalik bilan bo'lib, o'zboshimchalik bilan rivojlanadi.Psixologlar o'tkazgan tadqiqotlarda ko'rinadiki, o'smirlarning ko'pchiligi qat'iyatlilik, kamtarlik, mag'rurlik, samimiylik, dilkashlik kabi ma'naviy axloqiy tushunchalarni to'g„ri anglaydi. Ularning turmush tajribasida fan asoslarini egallash natijasida barqaror e'iqodiy va ilmiydunyoqarash tarkib topadi, shular zamirida axloqiy ideallar yuzaga kela boshlaydi. Shu sababli ham aynan shu davrda ularga oilaviy qadriyatlar haqida o'rgatish, o'smir ongida oilaviy qadriyatlar tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy oilaviy tarbiya zamirida shaxs milliy madaniy merosidan bahramandlik, o'z xalqi tarixi, san'ati, ma'naviy–ruhiy qadriyatlari, dinni puxta bilishlari, milliy o'zligini anglashlari, vatan, xalq, millat manfaatlari uchun ma'sullik, milliy g„urur, milliy harakterning sifat ko'rsatkichlaridir; shaxsda milliy harakterni shakllantirishda milliy ahloqiy madaniyatining ahamiyati benihoya kattadir. M.O.Inomova ta'kidlaganidek, tarbiya nazariyasi nuqtai–nazaridan milliy

harakterni shakllantirish, bu shaxsning aqliy, ahloqiy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ekologik, estetik, badiy kabi ko‘p qirrali tarkibiy qismlarini yaxlit jarayon sifatida amalga oshirishni anglatadi. Bunda milliy tarbiya shaxsni o‘z hulqi, millati bilan bog„laydi.Muxtasar qilib aytganda, o‘smirlik davrida shaxs o‘zining ma’naviy-axloqiy rivojlanishida hal qiluvchi qadamlarni qo‘yadi. Shu holatning o‘zi ham o‘smirlarni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalash va bu jarayonga ta’sir o‘tkazuvchi barcha omillarni, jumladan, psixologik mexanizm sifatida oilaviy qadriyatlarni tadqiq qilish qanchalik muhim ahamiyat kasb etishidan guvohlik beradi.

XULOSA

To‘liq bo‘lmagan oilalardagi o‘smir o‘g'il bolalar jiddiy muammoga duch kelishadi. Onalari tomonidan tarbiyalangan ular erkaklarni hurmatga loyiq bo‘lmagan qandaydir mavjudotlar sifatida ko‘rsatishadi, ular o‘zlarining shaxsiy hayotlaridan voz kechib, uni himoya qilishga intilishadi. Yana bir variant: o‘smirlar erkaklar e'tiborining etishmasligini his qila boshlaydilar. Ular uchun kuchli, qat'iyatli, o‘zini himoya qilishga, qarshilik ko‘rsatishga qodir erkaklarning fikrlari va harakatlari muhim ahamiyatga ega. Agar yaqin atrofda hech kim bo‘lmasa, ularning o‘rnini hovli kompaniyalarining yoshi kattaroq yigitlari, ba'zida noto‘g'ri moyilliklari bilan almashtiradilar. Erkaklarning ijobiy ta'sirini boshdan kechirmagan o‘g'il bolalar o‘zlarining hayot stsenariysini tanlashga duch kelishadi. U qanday turdagi quriladi? Onalik nuqtai nazaridan, ona yagona muhim shaxsga aylanganda va o‘g'il u bilan qolsa yoki unga qarshi isyon ko‘tarib, oilaning buzilishida barcha ayollarning o‘zlari aybdor deb hisoblaydi. Uydan chiqib, hayotini o‘z tushunchasiga ko‘ra tartibga solib, u barcha ayollarga do‘zaxdek munosabatda bo‘ladi yoki barcha ayollarga sig'inadi, aybdorlikka dosh bera olmaydi. To‘liq bo‘lmagan oilada yashovchi o‘smir qiz ham kelajakdagi oilaviy hayoti haqida noto‘g'ri tasavvur hosil qiladi. Bu holatda, qiz yoki xizmatkor rolini o‘ynashga tayyor (hech narsa olmasdan hamma narsani beradi) yoki hamma narsani o‘zi to‘liq bajaradi, boshqalardan, shu jumladan erkaklardan yordamni qabul qilmaydi. Shunday qilib, mustaqil, qat'iy, hamma narsani o‘z zimmasiga oladigan va hamma narsa uchun o‘zi javobgar bo‘lgan ayol o‘sadi. Ammo savol tug'iladi: bu uning kelajakdagi farzandlari uchun kerakmi? Bunday vaziyatlar oson emas, lekin yuzaga keladigan muammolarni hal qilish mumkin. Ayol, erkak kabi, to‘liq bo‘lmagan oilada sabr-toqat va qarindoshlari yoki hamkasblarining yordamini qabul qilish qobiliyatiga muhtoj. Oilada yordamchi uy xo‘jaligini boshqaradi; o‘smir bola tutqich va yubka taxtalarini mixlaydi, o‘smir qiz kechki ovqat pishiradi, uyda tartibni saqlaydi. O‘smir o‘zini yomon his qiladigan oilaning yana bir turi - uning illyuziyasi. Pul beradigan ota bor shekilli, lekin o‘z hayoti bor, o‘smirga e'tibor bermaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Karimova V.M. O‘zbek yoshlarida oila to‘g„risidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya .-T.: 1994.-312 b.

2.Shoumarov G„.B., Xaydarov I.O,Sog„inov N.A, Akramova F.A, Solixova G va b. Oila psixologiyasi: Akad.lisey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun qo‘llanma.-T.: ―Sharq‖,2008.-296 b.

3.G„oziyev E. Psixologiya: Yosh davrlar psixologiyasi:.Ped.institutlari va univ.talabalari uchun o‘quv qo‘ll.-T.: O‘qituvchi., 1994.-131-135 bet.

4.Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрения ребенка. Избранные психологические исследования. -М., 1956.

5.А.Н.Галеева. Формирование семейных ценностей в молодежной среде. 29.05.20216.Дюльдина Ж.Н. Проблема необходимости просвещения молодежи по вопросам семьи //Среднее профессиональное образование. -2007. -No4 -С. 39-41.